

ROMAN HOLEC

PANSLÁVI S ERBOM

FRIESENHOF A ODESCALCHI • DVA PARALELNÉ PRÍBEHY

MARENČIN PT

PANSLÁVI S ERBOM

ROMAN HOLEC

PANSLÁVI S ERBOM

Friesenhof a Odescalchi: dva paralelné príbehy

Kniha bola vypracovaná v rámci projektu APVV-20-0371 Lesk a pád šľachty.
Stratégie šľachtickej reprezentácie v dejinách Slovenska a projektu VEGA č. 2/0114/21
Od dobročinnosti k štátnej sociálnej politike: Idey, modely a prax v období regulačných
zásahov štátu na Slovensku v 19. a v prvej polovici 20. storočia.

Recenzenti: prof. Dr. Peter Švorc, CSc.
Dr. Daniel Hupko, PhD.

© Roman Holec, 2024
© Historický ústav SAV
© Univerzita Komenského
© Marenčin PT, spol. s r. o., Bratislava, 2024
Jelenia 6, 811 05 Bratislava
marencin@marencin.sk www.marencin.sk
Photo © Literárny archív SNK Martin, Všeľuské múzeum A. S. Puškina Petrohrad,
Štátny archív v Nitre, Štefan Junas, archív autora
Cover © Marenčin Media, 2024
Layout © Marta Blehová, 2024
1025. publikácia
1. vydanie

ISBN 978-80-569-0783-2 (viaz.)
ISBN 978-80-569-0784-9 (ePDF)
ISBN 978-80-569-0785-6 (ePub)

ÚVOD NA VYSVETLENIE alebo VYSVETLENIE NA ÚVOD

Skúsme si na úvod povedať, kde sa bude dej nášho príbehu predovšetkým odohrávať a kto budú jeho hlavní hrdinovia. V závere úvodu sa zamyslíme nad tým, prečo tento výber a čo ním sledujeme.

Kde?

Horná Nitra leží na území historickej Tekovskej a Nitrianskej župy, náš príbeh sa odohráva prakticky na hranici týchto žúp. Ide preto o región zakotvený skôr geograficky ako samosprávne. „Údolie rieky Nitry je územím s vlastným charakterom, priaznivo položený, vo všeobecnosti prírodou bohato požehnaný, s akým-takým priemyslom, so železnicou, ktorá vedie zo Slovenského Mederu [Tót-Megyer, dnes Palárikovo] do Veľkých Bielic. Táto je teraz slepou traťou, ktorá bola postavená na naliehanie a s veľkými obetami priemyselníkov a iste v krátkom čase dostane prepojenie na železničnú sieť smerom na severozápad alebo severovýchod.¹ Existujú päť rokov staré železničné mapy, na ktorých je už zakreslená prvá trať spájajúca sa s ďalšími úsekmi ... Nitra je paralelným vodným tokom k Morave a Váhu, ku ktorým sa ďalej na východ pripája aj Hron. Spomedzi nich má Nitra najkratší priebeh. Údolie je uzavreté Nitrianskym pohorím oproti považskému údoliu na západe, oproti východu zase rudnými horami, v ktorých ležia staré zlaté a strieborné bane Kremnice a Banskej Štiavnice a zo severu turčianskymi vrchmi. Vinárska hranica ide až po Topoľčany...“² Toľko prameň z roku 1887 od nestranného cudzinca.

Horná Nitra je úžasným regiónom. Staré kláštory a kostoly vypovedajú o bohatých kultúrnych tradíciách. V každej obci jeden, dva, ba i tri kaštiele,

v ktorých žili rody minimálne stredoeurópskeho významu. Viaceré rody z tohto regiónu patrili k najstarším na území dnešného Slovenska vôbec. Práve tu sa písali mnohé neopakovateľné historické príbehy a cesty medzi obcami brázdili mimoriadne zaujímaví ľudia. Kto tu vlastne žil? Opäť dajme slovo těšínskemu rodákovi a poľnohospodárskemu pedagógovi z Nového Jičína: „Vidieckym ľuďom sú Slováci, silný a dobre urastený ľud. To sa dá v monarchii najlepšie študovať na jednotlivých plukoch ... Ich výhodný zjav ide až k strihu ich nohavíc, ktoré si Slováci udržiavajú aj pri civilnom odeve. V nížinách vyživí muža pôda, ten z pohoria hľadá obživu v cudzine či už ako drotár, sklenár a pod. Menej známe je, že v čase žatvy ťahajú tisíce z nich k Dunaju, aby tam zožali obilie z polí. Stihnú však prísť ešte včas na žatvu do svojich dedín.

Župa [myslí sa hlavne Nitrianska] m... 5 % židov, zatiaľ čo na západ a na východ od nej sú to len 2 %. V Jacovciach severne od Topoľčian sme videli židov obývať biedne dedinské chalupy. Venujú sa tu popri obligátnom obchode tiež poľnohospodárstvu a remeslám, teda odvetviám ako v Haliči a Bukovine.

Cigáni sú tu všade doma, čo však možno chápať len obrazne, lebo sme ich vidali povalovať sa len pri cestách a v zemných dierach mať svoje tábo-ry. Tento život v zemi súvisí veľmi s pôdou a klímou uhorskej krajiny. ... Sú neobyčajne dychtiví po zlate a ich vlastnosťou je aj obdivuhodná vytrvalosť v zobraňí.“³

Tento región mal nemalý hospodársky potenciál. Zostalo však len pri ňom, čo vysvetľovalo, že v 19. storočí, v storočí nastupujúcej trhovej eko-nomiky, hovoríme v súvislosti s hornou Nitrou skôr o veľkých rezervách. Jedna železničná trať a deficit v infraštruktúre zostávali najväčším nedostatkom. 19. storočie bolo rovnako aj storočím nacionalizmu a ten neobišiel ani hornú Nitru:

„Veľkostatok a priemysel sú väčšinou v rukách zvonku udomácnených rodín. Ich úradníkmi, ako aj nájomcami sú taktiež prišielci. Verejný život je však celkom a úplne maďarský. Každý hrdo a verejne deklaruje, že je verným prívržencom jednotnej a mocnej ríše svätoštefanskej koruny. To je požehnanie silnej ústrednej moci s vyslovenými cieľmi, aby pre všetky ele-menty štátu mala dostatočnú príťažlivú silu, aby tvorila kryštalizačné jadro

pre veľmi rôznorodé ľudové elementy. Naša cesta pripadla na týždeň po voľbách... a všetko sa ešte chvelo vzrušením. Naša skupina vozov sa často vnímala ako kortešačka volebných kandidátov a s „éljen“ ju pozdravovali deti i dospelí. Ešte sa spomínalo na vyslovené sľuby, dávali sa poukazy na jedlo a pitie a rôzne zvyšky. Maďarský štátny jazyk sa dôsledne uplatňuje na vývesných štítoch súkromných obchodov, trafik, takže nám bolo až nápadné, keď... sme na ceste z Veľkých Uheriec do Trenčianskych Teplíc, po ktorej sme prešli 2 mestá a 17 dedín, mohli v Ostraticiach čítať na dome starostu len slovenský nápis „richtár“.“⁴

O sedem rokov neskôr, na jeseň 1894, putoval po cestách medzi Nitrou, Lefantovcami a Brodzanmi, Rybanmi a Chynoranmi, Solčanmi a Topoľčanmi učiteľ a redaktor Anton Bielek, ktorý tu zbieral ľudové artefakty pre Národopisnú československú výstavu v Prahe (1895). Podrobne si všímal dediny a kraj, ktorým prechádzal, pričom história a kultúrne tradície, ako aj šľachta, ho nechávali chladnými. Jeho pohľad bol snáď povrchný, určite však výrazne kritický: „Celá tá dolina žije iba z roľníctva. Priemyslu žiadneho, ani remesiel. Domky murované, pokryv škridľa. Žiadnych zvláštností. A mŕtvy to kraj. Aj Vás srdco by zabolelo... Tunajšie dediny často horia. Domy voskrz nové.“ Aj preto predmetov na výstavu bolo málo, hoci aj cenné. Na kúpu nemal prostriedky, na rok mu ich nikto nechcel požičať. Všetko bolo drahé, židia určovali vysoké ceny. „My sa v Turci žalujeme na cesty. Ej, tu sú za ne. Hlina, ťažká hlina, ktorá neskoro schne. Slnko svieti, blata po kolená. Peši nemožno, vozmo tiež ťažko. A je to drahé. Na cestách kamienka nieto, jamy po kolená. Burgyňa, vyvázaná do cukrovaru tovarníckeho, to narobila... Neprivyknul by tu. Fuj, jako by po polte slaniny chodil,“ dodával mrzutý Bielek.⁵ O polstoročie skôr a o 30 rokov neskôr o rovnakom blate na rovnakých miestach písali aj hlavné postavy nášho rozprávania: Gustáv Friesenhof, otec Gregora, a Livio Odescalchi.⁶ Napriek tomu si kraj pod Tribečom obľúbili a – aspoň prví dvaja – si našli vzťah i k jeho obyvateľom.

Kto?

Porovnávať dve veci nie je jednoduchá vec. Je otázne, či je to vôbec v každom prípade možné. Nie je porovnávanie jabĺk s hruškami skôr cestou do slepej uličky? Stačí, že ide o ovocie? V našom prípade porovnávame dva

šľachtické rody, ktoré by však ťažko mohli byť odlišnejšie. Starobylý a rozvetvený taliansky kniežací rod Odescalchiovcov disponujúci obrovským bohatstvom, rozsiahlymi majetkami a rodinnými členmi, ktorí sa zapísali do svetových dejín. Rod, ktorý dal svetu aj jedného pápeža.

Na druhej strane máme príklad tzv. novej rakúskej šľachty, obyčajných barónov Friesenhofovcov, bez veľkých mien, prostriedkov a možností. Hoci nie bez zaujímavých príbuzných, okolností a aktivít. Ako vidieť, ide o dva absolútne neporovnateľné fenomény. Alebo predsa len?

Pri detailnejšom pohľade zistíme veľmi zaujímavé zhody. Oba rody boli cudzie a pochádzali z mimoslovenského prostredia. Oba rody však mali majetky na území dnešného Slovenska, dokonca vôbec nie ďaleko od seba. Veď čo je to čosi nad 10 kilometrov? Ak v jednom prípade išlo o majetky z celého radu ďalších, v druhom prípade išlo o majetok jediný. Oba rody mali medzi sebou jednotlivca, ktorý výrazným spôsobom vybočil z radu nielen svojej rodiny, ale i celého stavu či celej sociálnej vrstvy. Pravda, v jednom prípade išlo o jedného zo široko rozvetvenej rodiny, v druhom o jediného syna, navyše medzi oboma bol rozdiel jednej generácie. Čo ich významným spôsobom spojilo, bol pozitívny vzťah k slovenskému prostrediu, k slovenskému národnému hnutiu i k slovenskému človeku. Nešlo pritom len o vzťah, ktorý mohol byť pokojne i platonický, symbolický či neúprimný, ale o vzťah naplnený mnohými unikátnymi činmi v prospech celého a im cudzieho národného celku.

Môj mladší kolega József Demmel vydal svojho času knižku o slovenských koreňoch turčianskej šľachty a o jej osudoch v 19. storočí – v storočí nacionalizmu a národných konfliktov. Nazval ju *Panslávi v kaštieloch*.⁷ Naše príbehy sú akoby pokračovaním, len o takmer pol storočie neskôr, kedy bola situácia ešte konfliktnejšia a zložitejšia. V záujme istej kontinuity som knihu nazval *Panslávi s erbom*. V oboch prípadoch je pojem „panslávi“ priodvážny a preexponovaný, konečný úsudok ale prenechám na čitateľa.

V dvoch veľkých kapitolách naznačím rodinné prostredie, z ktorého obaja hrdinovia knihy – barón Gregor Friesenhof a knieža Livio Odescalchi – vyšli a ktoré ich určite ovplyvňovalo a ovplyvnilo. Alebo ktorému sa časťou svojho života rozhodne vzopreli. Aj preto venujem rovnako veľkú pozornosť ich otcom, lebo otec bol ten, ktorý v tom čase a pri takýchto

rodoch ovplyvnil rozhodujúcim spôsobom syna alebo voči ktorému sa syn vymedzoval. Životný príbeh týchto dvoch mužov, ich rodičov a súrodencov v uvedených dvoch kapitolách tvorí jadro práce. V záverečnej kapitole zhrnutím, čo mali obaja spoločné, kde sa ich životné osudy skrížili a v čom sa odlišovali. A v čom boli jedineční a prečo patria do slovenských dejín.

V každom prípade ide o dva unikátne a bizarné osudy, ktoré si zaslúžia pozornosť i miesto v historickej pamäti. Ako ľudia, ktorí boli iní a ktorí si svoju inakosť – ako to býva medzi ľuďmi dobrým zvykom – museli odžiť i s príkormi a výsmechom.

Keďže začiatkom roka 2023 vyšla vo vydavateľstve Slovart po dlhých rokoch čakania publikácia o piatich generáciách rodu Friesenhof a Oldenburg⁸, niektoré časti (najmä úvodné) o Gregorovi Friesenhofovi sú takmer identicky prevzaté a zopakované i pre potreby tejto knihy. Rovnako časti o matke Gregora (i nevlastnej) sú v skrátenej podobe viac-menej prevzaté, a to prevažne z pera alebo v dikcii A. Lukáčovej. Tieto časti však teraz neboli a nie sú cieľom, ale len prostriedkom na dosiahnutie iných zámerov. Uhol pohľadu je v tomto prípade iný a rovnako iné boli aj priority.

Prečo?

Obaja – barón Gregor Friesenhof a knieža Livio Odescalchi – sa stali bielymi vranami vo svojich rodinách. Mnohí ich mali za bláznov, či pri-najmenšom za čudákov. Spojil ich vzťah k slovenskému okoliu, k Matici slovenskej a k slovenskému národnopolitickému hnutiu. Friesenhof bol členom prvého výboru Matice, dopisovateľom do slovenskej tlače a dušou unikátneho hospodárskeho spolku s tolerantným postojom k slovenskému prostrediu. Odescalchi mal kontakty so slovenskými politikmi, stál na čele prevratu v regióne v roku 1918, organizoval slovenskú šľachtu v prospech Československej republiky a bol taktiež v úzkom vzťahu s Maticou slovenskou a Muzeálnou slovenskou spoločnosťou. Životné osudy oboch spolu s pôvodom a rodinným prostredím, ako aj regionálnym i celoslovenským zakotvením, vytvárajú príbehy, ktoré by človek nikdy nevymyslel a ktoré mohli „stvorit“ len dejiny vo svojej jedinečnosti a pestrosti. Inak povedané, dejiny tvoria ľudia a ich príbehy.

Dejiny šľachty v 19. a 20. storočí sú stále bohatou studnicou zaujímavých

a neopakovateľných ľudských osudov. Niektoré z nich predstavujú obsah tejto knihy. Rámcuje ich unikátny región so širším celoštátnym a stredo-európskym kontextom. A snaha dostať, resp. prinavrátiť tieto osobnosti do historickej pamäti a do slovenských dejín, ktoré vždy boli súčasne aj európskymi dejinami. Lebo ľudia presahovali oblasť strednej Európy a „Európa“ v mnohých svojich podobách sa dala „stretnúť“ na brehoch Nitry, na cestách regiónu, za stolmi šľachtických kaštieľov alebo v diskusiách mnohých osobností doby.⁹

Ako?

A nakoniec na záver úvodu zopár dôležitých slov na vysvetlenie. Poznámkový aparát obsahuje len zdroje citátov a odkazy na priamo využité či parafrázované primárne a sekundárne pramene. Všetky ostatné použité zdroje sú uvedené v zozname prameňov a literatúry v závere knihy. Autorské vysvetlivky v citátoch uvádzame v hranatých zátvorkách.

Prepočty dobových cien a finančných údajov na dnešné eurá sme robili podľa rakúskej kalkulačky. (<https://www.eurologisch.at/docroot/waehrungsrechner/#/>)

V knihe dôsledne používame (alebo sa o to prinajmenšom snažíme) osobné mená a priezviská v historickej podobe. Mená vyjadrujú identitu jednotlivých postáv a to, ako sa počas svojho života podpisovali. Je to najkorektnejší a najhistorickejší prístup. Pri menách žien neslovenského pôvodu priezviská neprechýľujeme, to isté platí aj o šľachtických predikátoch.

V úplnom závere, ale o to úprimnejšie, by som sa chcel poďakovať Albertovi Marenčinovi a všetkým ľuďom okolo neho za skvelú spoluprácu. Rovnako platí vďaka všetkým mojim blízkym za to, že mi pomáhali a podporovali ma v práci nad tým, čo mi prináša radosť a v čom vidím zmysel svojho snaženia. A v dôsledku čoho som na nich a pre nich nikdy nemal čas.

„PRVÝ VELIKÁŠ SLOVENSKÝ“

Kto preboha je tento barón?

V júni 1862 dostal Jozef Miloslav Hurban list so žiadosťou o svoju „znamenitú knihu“ *Cirkev evanjelicko-luteránska*.¹⁰ Text síce svedčil o istých nedostatkoch v písanej slovenčine, ale pisateľ, akýsi barón Gregor Friesenhof, toho času poslucháč práva a vedy o štáte na univerzite vo Viedni, vyvolal nepochybne Hurbanovu pozornosť. Určite sa pýtal, kto je tento mladý šľachtic a odkiaľ pramení jeho záujem o slovenské slovo.

O rok neskôr, v lete roku 1863, vykresľoval jeden moravský vlastenec svoje dojmy z Viedne a vo svojom liste okrem iného napísal: „Napotom navštevoval jsem své známé a přátele národu slovanského, kteří shromáždili se se mnou v jednom hostinci, upevňující se ve vzájemném porozumění stran zájmů pospolitých; byl mezi námi též hrabě Friesenhof, který nás též obdaroval svou fotografií, která vyobrazuje hraběte v slovanském obleku a sice v selském. Tímto překvapení potěšili jsme se nad míru a blahořečili hraběti na mnoho a mnoho šťastných let v lůně Slovanstva.“¹¹

Kto bol spomínaný Gregor Friesenhof, ktorý sa netajil svojím vzťahom a sympatiami k slovenskému, slovanskému a roľníckemu prostrediu? Predovšetkým nebol grófom, za ktorého ho označil neznámy vlastenec. Rodák z Petrohradu mal 23 rokov a končil štúdium na viedenskej univerzite. Prichádzal z územia dnešného Slovenska, z hornej Nitry a cez ruskú výchovu a slovenské prostredie sa dostával k slovanským obzorom. Idealizmus, prvé publikačné činy a mladícke nadšenie z neho práve v roku 1863 spravili mediálne známu osobnosť a veľkú nádej pre slovenské národnoemancipačné hnutie, ktoré – v nebývalom rozmachu – bolo v tom čase vyslovene hladné po šľachte, aby zvýšilo svoju váhu, reputáciu i vonkajší lesk. Mladý

a pre potreby Slovákov nadšený barón všetky uvedené nádeje a požiadavky spĺňal. Už v júni 1863 na druhé výročie Memoranda národa slovenského sa zúčastnil vo Viedni malej slovenskej spomienkovej slávnosti a v jej rámci predniesol „zdaňilou báseň“. ¹² Spolu s vtedajšou korešpondenciou potvrdila jeho výrazné zlepšenie v slovenčine. Už v detstve si natoľko osvojil tento jazyk, že ako vysokoškolák hovoril plynulo po slovensky, ba rozoznával aj nárečové tvary v jazyku.

Friesenhof sa od začiatku netajil sympatiami k národnoemancipačným snahám Slovákov a súčasne odporom voči národnostnému útlaku ako symptómu bezohľadného maďarského nacionalizmu. Za to mu neznámy autor venoval v literárnom časopise *Sokol* oslavnú báseň *K môjmu ľudu*, čím ho súčasne po prvý raz uviedol a predstavil širšej slovenskej verejnosti. V básni bol Friesenhof označený za „prvého veľikáša slovenského, jehož chrabré srdce za rod vlastný bije“. ¹³ Nitran, ako sa autor básne podpísal, oslavoval mladého šľachtica týmito slovami:

Tam kde sa Belanka s kaľnou Nitrou steká:

Tam si Matka Sláva syna odchovala.

V Broďanoch tvoj prvý veľikáš slovenský,

Jehož chrabré srdce za rod vlastný bije.

Za spásu národa blahosľubne žije.

Gábor z Friesenhofu, šlechtic krvou tela.

Prvorodené dieťa a jediný syn baróna Gustáva Friesenhofa, usadeného v Brodzanoch na hornej Nitre, vstúpil v roku 1863 veľmi razantným spôsobom do slovanského, ale predovšetkým slovenského verejného i politického prostredia. Úsilie národných buditeľov založiť Maticu slovenskú mladý barón podporil materiálne, keď dal peniaze na ešte neexistujúcu organizáciu, na stavbu jej sídelnej budovy prispel 16 zlatými a organizoval ďalšie finančné zbierky.

Matica slovenská a Friesenhof

Po vzniku Matice sa stal jej členom, ba dostal sa i do prvého stáleho výboru tejto organizácie po boku štúrovcov Jozefa Miloslava Hurbana, Michala Miloslava Hodžu, gemerského podžupana Štefana Marka Daxnera, Viliama Paulinyho-Tótha a katolíckeho funkcionára a mecéna Tomáša

Červeňa, prvého matičného pokladníka. To bola skutočná slovenská elita. K nej sa do výboru dostal ešte katolícky opát a národný pracovník Ján Gotčár, ďalej bývalý slovenský dôverník vo Viedni a Kollárov prívrženec, teraz dvorský radca František Hánrich, významný národný predstaviteľ Ľudovít Turzo-Nosický, evanjelický cirkevný hodnostár a publicista Ján Michal Seberini a nakoniec rusínsky politik, dvorský radca a poslanec Adolf Dobriansky. „Jsouť to z většího dílu mužové, jichž jména jsou známá co zastavatelů slovenské národnosti v Uhrách,“ konštatoval dobový moravský časopis.¹⁴ Postupne sa menoslov členov výboru rozrástol o ďalšie známe mená: Andreja Radlinského, Gustáva Zechentera, Martina Čulena a Jozefa Viktorina, vedených ako zakladatelia Matice. Medzi riadnych členov stáleho výboru sa zaradil aj budúci evanjelický biskup Fridrich Baltík, Pavol Dobšínský, Ján Kadavý a ďalší.

Miesto v prvom stálom výbore Matice pre 23-ročného baróna Friesenhofa vyniká popri uvedených menách zväčša zaslužilých národných koryfejov. Nepochybne práve šľachtický titul bol preňho rozhodujúcim odporúčaním. Spolu s formálnym členstvom panovníka a s ďalšími piatimi statkármi a jedným grófom reprezentoval v sociálno-triednej štruktúre členstva Matice viac ako skromne vrstvu vyššej šľachty. Okrem neho boli vo výbore už len dvaja zemanovia: Pauliny-Tóth a Turzo-Nosický. Tým Friesenhof pomohol zvýšiť prestíž vedenia Matice, a to aj v očiach oficiálnych vládnych kruhov, ako aj zmenšiť ich podozrievavý a nedôverčivý postoj. Friesenhof prijal Maticu s mladíckym oduševnením a idealizmom. V predvečer slávnostného otvorenia a zakladajúceho valného zhromaždenia Matice uverejnil v *Sokole* vlastnú báseň *Búrka nad Slovenskom*, v ktorej oslávil jej založenie a súčasne historickú nepoddajnosť slovenského národa. Použil meteorologickú a agrotechnickú symboliku, ktorá zostane preňho charakteristická počas celého života.

*„Po dolinách osíralých
podtatranskej otčiny,
pod horami, kôľ ktorých hláv
veniec sňažný večne s vinie,
v bujných ríastlo radoch zbožia
nádej našej rodiny.*

*„Bude chleba vo svete.
Po dolinách neosírelých
podtatranskej otčiny,
pod horami kol ktorých hláv
veniec sňažný večne s vinie,
dozreli už poľnie zrná,*

*Bujné rady, plné steblá,
klasy ale vyschnuté
od slnečnej horúčosti
od viac rokov zvädnuté.“*

*dozrela už Matica,
Memorandum a Matica
slovenská to zornica!!“¹⁵*

Friesenhof bez ohľadu na zrejmé, hoci nikým nevyslovené pragmatické dôvody svojej funkcie, sa veľmi seriózne zamýšľal nad tým, či akceptovať uvedenú voľbu, alebo nie. Obrátil sa teda na Karola Kuzmányho, podpredsedu Matice slovenskej, lebo v jeho osobe videl skutočnú autoritu, múdreho a skúseného človeka, ktorého rada by mu pomohla rozhodnúť sa, či má voľbu prijať.

List Karolovi Kuzmánymu

V liste mu veľmi podrobne vysvetlil dôvody, ktoré ho nútili pochybovať, či zvolenie za „výborníka“ bolo správne. Zreteľne si uvedomoval objektívne prekážky v podobe mladého veku, nedostatku skúseností a času, ktorý plánoval nasledujúce dva roky venovať štúdiu na Hospodárskej akadémii v Mosonmagyaróvári (vtedy sa slovensky označovali ako Uhorské Staré Hradý). Dvojročné štúdium mu, ako správne predpokladal, nedovolí pravidelne sa zúčastňovať zasadnutí výboru a pracovať tak, ako by si predstavoval. Otvorene priznával: „Na žiaden pád tedy nemôžem prijať výborníctvo vo úplnom smyslu úradu tohto... Ponevadž môj stav a okolnosti, medzi ktorými žijem pre budúce dva roky mne nedovolia povinnosti vyplniť, ktoré úrad môj mne naloží a síce, že nemôžem ani na jedon ráz s istotou sľúbiť na zasednutie prísť...“ Na druhej strane však cíti úprimný záujem pomôcť národnej veci a odhodlanie vynaložiť všetky sily v prospech Slovákov: „... hlas a vôľa národa tohto, ktorý za svoj uznávam a až do svojej smrti uznávať budem, bárs aj národnosť jeho mojou neni a ňou stať sa nikdy nemôže, hlas a vôľa národa tohto mne sviatym bude... a pokud sily moje stačiť budú, vykonám každú úlohu, ktorú mne výbor naloží...“ Na cestách po Slovensku sa Friesenhof spoznal „s viacej výtečníkmi národa nášeho“ a nadobudnuté skúsenosti ho viedli k záveru, že matičný výbor nevezme do úvahy žiadne protiargumenty a potvrdí ho vo funkcii, čím taktiež jeho predsavzatie o vynaložení všetkých síl v prospech slovenského národa

zostane v platnosti: „... výborníkom predsa zostanem, čo aj vďaka budem, keď budem vedieť, že národ so mnou spokojný bude.“¹⁶

Zatiaľ čo v tomto smere boli mladému barónovi všetky možnosti jasné a po istom váhaní dospel k rozhodnutiu, v druhom prípade prosí Kuzmányho o radu. Nevedel totiž, ako sa zachovať a nezraníť si vlastného otca. Ten sa ako Rakúšan cítil byť v Uhorsku vždy cudzincom napriek tomu, že šľachta na hornej Nitre ho medzi seba postupne prijala. Podľa Friesenhofovho vyjadrenia bol jeho otec Gustáv liberálne založený, „tých drží ze Slovákama“, ale návyky a aristokratický duch ho vedú k tomu, že hoci nemieni synovi v jeho plánoch a činnosti klásť prekážky, mrzelo by ho a nemilé by mu bolo vidieť si syna v takej funkcii. Ako dôvod uvádzal stratu blahosklonnosti tunajšej šľachty voči jeho synovi. To však pre mladého Friesenhofa nebol žiadny argument, miestnou šľachtou na hornej Nitre Gregor opovrhoval a netúžil po jej pochopení a prijatí medzi seba. Cítil v sebe dostatok vnútorných síl a odhodlanosti zostať verný sám sebe a svojmu presvedčeniu: „Veď tu každý vrabec vykrikuje, že som ja pansláv, Regierungsmann, demokrat atď., bez toho už nikto sa na mňa neozíra a potom – nech tú škvaru čert bere, až chce, ja nikdy s ňou držať nebudem! Nikdy sa o nich neozrem! Stojím sám, bradlo slabo vo rozhurčenom mori, nikto mne nepomôže ale „svet bez zbroja, Boh veľký“, spieva Sládkovič a na Boha dúfam ... nikdy od šľachty neprijatý, nielen ani vnútorne, ale ani formálne jej priblížený, mladý, ohnivo a tvrdo, nezrušiteľne [neochvejne] za zásady svoje demokratické držiac a presvedčený a chystaný kedykoľvek radšej mrieť, ako len vlas zo presvedčenia svojho odpúšťať.“¹⁷

Gustávov odmietavý postoj k synovmu členstvu vo výbore Matice slovenskej pramenil podľa Gregora len z „vyžitého formalizmu“. Argumenty, ktorými sa ho otec snažil presvedčiť, aby rezignoval na funkciu, Gregora nepresvedčili, dokonca ich nazval „nejestvujúcimi“.¹⁸

Gregorov list Kuzmánymu veľa prezrádza aj o charakterových črtách otca a syna a ich vzájomnom vzťahu. V súvislosti s tým, čo nazval Gregor otcovým „vyžitým formalizmom“, sa vynára predpoklad, že Gustávove obavy zo straty blahosklonnosti tunajšej šľachty voči synovi vyplynuli súčasť aj z jeho povahy. Ako mäkký, poddajný a taktný človek radšej ustúpil zo svojho stanoviska a priklonil sa k názoru väčšiny, len aby sa vyhol konflik-

tom. Dlho váhal, kým sa pre niečo rozhodol, a v situáciách, ktoré od neho vyžadovali viac rozhodnosti či spontánnosti a otvorenosti voči vonkajším podnetom, nastúpili prílišná opatrnosť, úzkostlivosť a podozrievavosť, ktoré mu zväzovali ruky a ovplyvňovali jeho rozhodnutia.

Hoci dal Gustáv synovi najavo, že mu nemieni klásť prekážky v jeho činnosti, predsa len Gregor cítil silné morálne zábrany konať proti jeho vôli a raniť ho: „Nejsom nútený, ale ani to nechcem mu proti vôli niečo robiť, lebo ho tak srdečno ctím a ľúbim, ako len syn otca ctiť a ľubiť môže.“¹⁹ Ako vidieť, vzťah otca a syna bol obojstranne mimoriadne blízky a úprimný. Svedčia o tom celé stovky listov, ktoré takmer denne písal otec synovi (Gregorove listy sa nezachovali), a to od konca päťdesiatych až do začiatku osemdesiatych rokov.

List, v ktorom Friesenhof hľadal u skúseného Kuzmányho ďalšie argumenty a odobrenie svojich úmyslov, veľa napovedá o myslení a motívoch činnosti mladého baróna, a to napriek tomu, že mladícky zápal mnohé veci zjednodušil, viaceré podcenil a iné precenil. Obavy z toho, že nebude mať čas podieľať sa na práci matičného výboru, resp. dochádzať do Martina, sa ukázali byť opodstatnené. Friesenhof koncentroval svoju aktivitu na štúdium, príležitostnú populárno-vedecky ladenú publicistiku a s matičným pohybom udržiaval styk zväčša len prostredníctvom korešpondencie. Tak napr. súčasne s listom Kuzmánymu odosiela výboru Matice slovenskej list, v ktorom sa ako jeho člen prihovára za udelenie finančnej podpory na zloženie inžinierskej skúšky „čakateľovi inženirstva a stavateľovi peštianskemu“ Jánovi N. Bobulovi z liptovského Dovalova. S Bobulom sa zišiel krátko predtým v Liptovskom Mikuláši, ale poznal ho predovšetkým ako pôvodcu *Jánošíka*, zábavno-poučného časopisu pre mládež, čo bolo podľa Friesenhofa tým najlepším odporúčaním. Napriek barónskej intervencii matičný výbor nepodporil Bobulovu žiadosť a štipendium mu neudelil, čo v konečnom dôsledku viedlo k prerušeniu stykov a rozchodu Bobulu s Maticou a jej reprezentáciou, keď sa postavil na čelo opozičnej tzv. Novej školy slovenskej.

Zachované sú i štyri listy (minimálne z piatich) Friesenhofa predsedovi Matice slovenskej biskupovi Štefanovi Moyzesovi. Týkali sa najmä hospodárskych otázok, chovu oviec v Brodzanoch i odporúčaní dvoch českých

hospodárskych úradníkov, absolventov akadémie v Mosonmagyaróvári. Nie bez zaujímavosti zostáva, že Friesenhof prijal pozvanie navštíviť banskobystrického biskupa v jeho rezidencii v Sv. Kríži nad Hronom (Žiar nad Hronom) a svoju návštevu uskutočnil na spiatočnej ceste z pobytu v Tatrách v auguste 1864.

Za „láskavé prijatie“ syna a „dôkazy priazne“ sa Moyzesovi listom poďakoval i otec Gustáv, ktorý ho podrobne informoval o pestovaní „austrálskej trávy“ a vyslovil nádej na osobné stretnutie s biskupom.²⁰

Na potulkách i na stránkach slovenskej tlače

V septembri 1863 zaregistrovali *Pešťbudínske vedomosti* mladého Friesenhofa na potulkách Liptovom. Zaznamenali však len to, že v jedných kúpeľoch mu nerozumeli, keď hovoril po slovensky. Z cesty o rok neskôr už máme viac informácií. V septembri roku 1864 zachytil dopisovateľ *Pešťbudínskych vedomostí* Gregora Friesenhofa na ceste po strednom Slovensku a zanechal nám toto svedectvo: „Známy náš rodolub, barón Gregor Friesenhof, učenec hospodárskeho ústavu v Starých Hradoch, konal vedeckú cestu po Slovensku, menovite stredných Tatrách. Pri tejto príležitosti navštívil aj nás, a máme šťastie vítať v ňom muža, akých žiadali by sme si mať viac z našej vyššej šľachty. Krem vrúcneho rodolubstva, má i tú vlastnosť, že viac stará sa o vedy, a menovite o rozumné hospodárenie, nežli zvykli sme to vídať pri jemu rovných. Obdivovali sme pri tejto príležitosti okrem jeho skromnosti, i jeho dobré, pevné nohy, lebo on cestu túto temer výlučne pešky konal, pričom bývali mu v čas nocľahu obyčajne päť vankúšom a gubka perinou.“²¹

Zo svojich prázdninových potuliek po Slovensku publikoval Friesenhof v nemeckých i slovenských časopisoch viacero geograficko-geologických postrehov, ktoré len zdanlivo nemali užšiu súvislosť s jeho vzťahom k slovenskému národnému prostrediu. Najmä ak by sme si nevšimli, že citoval Sládkoviča, že vyzýval Dionýza Štúra na publikovanie zaujímavých článkov a že viackrát sa stotožnil so slovenským národom a so Slovenskom ako územím, na ktorom žije. Počas prázdnin uskutočnil Friesenhof geologický prieskum oblasti od Svätého Kríža až po Hronský Beňadik. Získané horniny posielal ríšskemu Geologickému ústavu do Viedne. Jeho riaditeľ sa mu

v rozsiahlom bilančnom prejave v novembri 1865 poďakoval za spoluprácu. Druhým regiónom, ktorý geologicky preskúmal, bolo územie medzi Žarnovicou a Svätým Krížom.

V geologických prieskumoch pokračoval barón aj neskôr – zaoberal sa výskytom kaolínu a dolomitu v pohorí Tribeč, ba v zrelom veku získal Gregor živnosť na dobývanie kameňa. Mladý barón sa spolu s otcom zaoberal aj archeologickým výskumom v chotári medzi Brodzanmi a Malými Bielicami, hodnotil však nálezy aj zo širšieho okolia. V obci Krásno zase „na 2 – 3 stopy pod vrchnou vrstvou zeme, našlo sa starou modrastou hlinou... pokryté ohnište, na ňomžto nachodili sa nescíselné staroveké črepy... hrnce tieto neboli pálené, ale iba z hlíny rukou ľudskou jednoducho stlačené“. Pod ohniskom asi 3 stopy opäť modrastá hlina s mnohými riečnymi korýtkami – svedectvo toho, že kedysi tam tiekla mohutná rieka. Pod riečnou vrstvou opäť ohnisko a pozostatky uhlia, črepy z popolníc a nástroje z kostí i kameňa. Všetkými nálezmi hodlal Friesenhof obohatiť matičné zbierky.²² V správe ríšskemu geologickému ústavu z leta 1865 spomínal nálezy keramiky v okolí obce Kovarce a pozostatkov valov na úpätí Tribeča okolo jedného z jeho vrcholov. Prerušenia valov boli známe ako „brány“ a ľudia z okolia ich tak oddávna menovali. Výskum pozdĺž valov neodhalil žiadne pozoruhodnosti, ľudia na ústave sa však tešili, že mladý barón končí štúdiá a bude sa môcť venovať svojim majetkom. Pritom – ako sa verilo – popri hospodárení nezanevrie ani na ďalší výskum. Život sa však vyvíjal, ako to vždy býva, úplne inak. V každom prípade, ešte v decembri 1865 zaslal Gregor do Viedne „antikvárne predmety“ z nálezov v Krásne.

Úplne rovnako – z národného hľadiska – treba hodnotiť prvé publikačné pokusy Gregora Friesenhofa na stránkach *Obzoru, časopisu pre hospodárstvo, remeslo a domáci život*, ktorý vydával v rokoch 1863 – 1882 v Skalici známy národohospodár a publicista Daniel G. Lichard. Hoci išlo o nepolitický časopis, publikovať v *Obzore* už so sebou nieslo istú politickú konotáciu, vyplývajúcu z jednoznačných národných postojov redaktora Licharda. Medzi ním a mladým barónom sa rozvinuli úzke kontakty a vygenerovali do vzájomnej úcty.

Z akadémie v Uhorských Starých Hradoch Friesenhof sľúbil a nakoniec i zaslal Lichardovi dva listy, ktoré sa stali prvými barónovými príspevkami

v *Obzore*. Informoval v nich o situácii na škole, učiteľskom zbore, o študentských spolkoch a o počte a národnosti poslucháčov. Okrem iného konštatoval, že „Slovákov je tu málo a mimo dopisovateľa týchto riadkov žiadneho, ktorý by svoj národ zastal“. Súčasne sa vyznal, že „si drží za povinnosť slovenskému národu čím len môže pomáhať“. ²³ Takéto slová vyžadovali nemalú dávku odvahy, najmä keď boli verejne publikované a rozširované skalickým *Obzorom*, ktorý sa stal trňom v oku župných i vládnych inštitúcií.

Friesenhof zostal verný *Obzoru* až do Lichardovej smrti a rovnako publikoval aj v jeho pokračovateľovi redigovanom Romualdom Zaymusom. Najväčším projektom Friesenhofa na stránkach časopisu bol rozsiahly seriál *Hospodársko-lučbárske listy*, uverejňovaný od začiatku mája do konca novembra roku 1866. Autor v ňom po prvý raz symbolicky zladil svoj záujem o roľnícke, hospodársko-agrárne a prírodovedné problémy, ktorým zasvätil prakticky celý svoj život. V sprievodnom liste k seriálu Friesenhof konštatoval, že na Slovensku panuje medzi roľníctvom evidentná zanedbanosť hospodárskych záležitostí, čo bezprostredne súviselo s absenciou teoretických poznatkov a vzdelaných slovenských hospodárov. Cieľom *Hospodársko-lučbárskych listov* mali byť podľa Friesenhofa „krátke poukazovania na základné pravdy hospodárske, ktoré by cestu k polepšeniu a zveľadeniu hospodárstva slovenského pripravovali“. ²⁴

Seriál vyvolal medzi čitateľmi *Obzoru* zaslúženú pozornosť, keďže prezentoval také dôležité činnosti ako úprava pôdy, oševné systémy, hnojenie, kŕmenie dobytku a pod. z hľadiska chemických procesov a kolobehu látok v živej a neživej prírode. Čitatelia vyzdvihovali najmä historicko-logickú metódu, prístupnosť štýlu a umenie skratky. Nečudo, že sa volalo po kompletnom vydaní celého seriálu a v tomto zmysle smerovali výzvy aj na Maticu slovenskú. Pregnantný posudok na *Hospodársko-lučbárske listy* vypracoval profesor na revúckom slovenskom gymnáziu Ivan Branislav Zoch, ktorý vysoko vyzdvihol tento „prvý výjav na poli slovenskej literatúry z oboru vedy nám takrečeno najpotrebnejšej“ so zámerom „poučiť našich gazdov o vedeckých základoch nového spôsobu hospodárenia“ a spojiť tak každodennú prax s najnovšími poznatkami vedy. ²⁵

Všetka barónova činnosť mala podľa Zocha zmysel len vtedy, ak sa stala predmetom širokospektrálnej osvety. Čitateľov v jej rámci informoval o me-

tódach moderného poľnohospodárstva, týkajúcich sa najmä úpravy pôdy, používania osív, hnojenia, starostlivosti o dobytok, pričom rady a sprostredkované poznatky boli výsledkom jeho praktickej činnosti a vlastných pozorovaní, ale aj teoretických poznatkov o organických a anorganických procesoch v prírode. Celý rad Friesenhofových článkov v *Obzore*, ale aj v iných periodikách, plnili primárne tento cieľ.

Pôvod a rodina

Je najvyšší čas pozrieť sa bližšie na Gregorov pôvod a zdroje jeho absolútne neštandardných postojov. Osobnosť baróna Gregora Friesenhofa totiž ničím nezodpovedala obrazu typického aristokrata. Okolie malo problém správne ho vnímať a hodnotilo ho ako čudáka, ktorý nepatrí ani medzi ľud, ani medzi pánov. Mal dve veľké lásky: vedu a roľníctvo. Tým bol schopný obetovať všetko. Najmä vďaka nim bol Friesenhof vnímaný ako netypický predstaviteľ svojej spoločenskej vrstvy. Prostredie šľachtických salónov nepokladal za svoje a po kariére vo vysokej politike či diplomacii, na ktorú ho predurčovalo jeho spoločenské postavenie, vôbec netúžil. Uhorskí župní úradníci ho vnímali ako pansláva s niekedy až anarchistickými názormi. V čase silnejúceho slovenského národného hnutia v šesťdesiatych rokoch 19. storočia otvorene sympatizoval s národnoemancipačnými snahami Slovákov a hoci bol pôvodom cudzinec, Slovákov pokladal za svoj národ. Trápil ho morálny i materiálny úpadok slovenských roľníkov, ich neriešené sociálne postavenie a hľadal spôsoby, ako im pomôcť. Od nevzdelaných roľníkov sa mu však dostávalo viac posmechu a nepochopenia ako úcty, vďaka a uznania.

Životný príbeh tohto aristokrata sa začal písať v ruskom Petrohrade. Tam ho 7. januára 1840 (podľa juliánskeho kalendára) porodila prvá manželka diplomata Gustáva Friesenhofa Natália Ivanovna, rodená Zagriažska. 17. januára Gregora pokrstili v tamomšom ešte len provizórne fungujúcom Isakievskom chráme a po matke sa stal pravoslávny. Koncom leta 1841 sa rodina vrátila do Viedne, kde Gregorov otec spolu so svojím bratom vlastnil dom.

Prvých desať rokov života znamenalo pre Gregora obdobie šťastného detstva. O silnom citovom vzťahu rodičov k malému Gregorovi veľa prezrádza

aj skutočnosť, že sa spolu s nimi zúčastňoval na výletoch a bol takmer vždy prítomný na stretnutiach s rodinnými priateľmi. Matkine herbáre zostali svedectvom takýchto výletov s dátumami, lokalitou a menami prítomných. Kvietky darované maličkým synčekom do herbára boli určite najvzácnejšie. Natália ho v jednotlivých kompozíciách uvádzala pod menom Grichon, čo bola francúzsko-ruská familiárna podoba mena Gregor.

Rovnako rodinné pobyty v novonadobudnutom kaštieli v Brodzanoch poznamenali detstvo malého Gregora i jeho spriaznenosť s miestnym prostredím. Ako desaťročný však prišiel Gregor v Rusku o matku a to ho celoživotne ovplyvnilo. O dva roky nato (1852) sa Gregorov otec totiž opäť oženil a s novou manželkou – Alexandrou Nikolajevnou Gončarovovou – sa definitívne vrátil do monarchie. V roku 1854 sa Gregorovi narodila nevlastná sestra Natália a hoci Alexandra sľúbila ešte pred svadbou švagrovi Adolfovi, že Gregorovi nahradí matku, nestalo sa tak. Ku Gregorovi bola ľahostajná a hlbší citový vzťah si k nemu nikdy nevytvorila. Všetok záujem upriamila na dcéru. Gregor preto v brodzianskom kaštieli vyrastal najmä v spoločnosti služobníctva a pôsobil dojmom utiahnutého a introvertného dieťaťa. O svojom detstve a výchove napísal: „... vychovaný som medzi ľuďmi plemena slovenského, medzi Slovákami, medzi ktorými nielen srdce moje, ale aj osoba moja rakúskoobčianska jedinu svoju rodinu našla, vychovaný na dedine, človek prírody... od malička tu vychovaný, reč slovenskú skoro ako materinskú hovoriac...“²⁶ Táto skutočnosť mala pravdepodobne najvýraznejší vplyv na jeho neochotu a nechúť stotožniť sa v dospelosti so šľachtickým, väčšinou maďarským prostredím. Vďaka nej nadobudol i počiatočný mimoriadne pozitívny vzťah k Slovákom.

Starý otec

Zakladateľ friesenhofovského rodu – Johann Michael Vogel – pochádzal z Alsaska a prišiel do Viedne v poslednej tretine 18. storočia. Viedeň bola centrom štátu a miestom, kde sa práve vtedy mohli presadiť ambiciózni a podnikaví ľudia. Johann Michael Vogel takýmto človekom očividne bol. Podobne ako on i ďalší prichádzali zo zahraničia a prinášali nové formy správania, kultúry a podnikateľských aktivít. Rozhodujúcim spôsobom sa podieľali na priemyselnom a hospodárskom vzostupe krajiny. Usádzali sa vo

Viedni, užívali si náboženskú slobodu a v tamojšom prostredí už nachádzali pre seba a svojich blízkych nový domov.

Vo Viedni Johann Michael pôsobil od roku 1762 v zmenkovom podnikaní a pracoval pre rodinu Fries, s ktorou boli vzdialene v príbuzenskom vzťahu. Viedenský bankový dom Fries & Comp. bol ukážkou razantného vzostupu a akumulovaného rozsiahleho bohatstva. Rodák z Alsaska Johann Fries sa stal najbohatším mužom monarchie a dotiahol to až na grófa a do najvyšších sfér vtedajšej spoločnosti. Stelesňoval spojenie veľkoobchodníka, finančníka a priemyselníka, jednoducho podnikateľa vo veľkom. Tento postup vyžadoval vysokú kvalifikáciu, početné kvalifikované sily (zo začiatku výlučne zahraničné) a mnohé nové poznatky.

Postavenie Johanna Michaela Vogela sa posilnilo pri zásadnej zmene spoločnosti v decembri 1782. Vtedy k Friesovi a barónovi Johannovi Jakobovi Gontardovi vystúpil z pozície dlhoročného spolupracovníka ako nový partner práve on. Vstúpil do vedenia s kapitálom 50 000 zlatých a prevzal obchody spoločnosti. Po smrti Friesa v roku 1785 sa Johann Michael ocitol medzi porúčnikmi jeho neplnoletých detí.

Keď Johanna Michaela v roku 1789 cisár Jozef II. nobilitoval, mal už za sebou celý rad podnikateľských úspechov. Z nobilitačnej listiny a z takmer identickej žiadosti o nobilitáciu sa dozvedáme, že nový barón si zásluhy vydobyl predovšetkým v podnikateľskej sfére, keď 27 rokov ako zamestnanec v bankovom a zmenkovom dome Fries & Comp. sa iniciatívne a významnou mierou zúčastnil na zakladaní a prevádzke „rôznych veľmi dôležitých podnikov tohto domu v Haliči“, viacerých ďalších manufaktúr a podnikov na území rakúskej časti monarchie, a to aj v rámci bankového domu Henickstein. Tieto zásluhy o povznesenie ekonomiky štátu kombinoval s aktivitami v prospech viacerých rakúskych aristokratov a panujúcej dynastie „tak pri finančných operáciách, ako aj pri zriaďovaní dôležitých manufaktúr a obchodných podnikov“.²⁷

V prípade udelenia baronátu bez predchádzajúceho šľachtictva išlo o výnimočný jav. Zrejme aj tu rozhodovali peniaze. Nobilitačné spisy totiž neobsahujú žiadosť o odpustenie poplatku, ktorý v tomto prípade musel byť poriadne veľký: zaplatilo sa za baronát i za preskočenie stupňa (tzv. tax cum saltu).²⁸ Pre Johanna Michaela to však bola investícia ako do ktoréhokoľvek

priemyselného podniku. Investícia, ktorá sa zhodnocovala a prenášala na potomkov.

Rok 1789 bol pre Johanna Michaela v mnohých smeroch prelomovým. Už v pomerne vysokom veku, ako päťdesiatnik, sa oženil s mladučkou, ešte len 18-ročnou Annou Máriou Bössner, dcérou Ambróza Bössnera, mešťana, senátora a lekárnik v alsaskom meste Colmar.²⁹ Rodné či regionálne väzby aj v tomto prípade očividne fungovali. V prípade Bössnerovcov išlo o starý nemecký protestantský rod a Anna bola neterou bankára Johanna Jakoba Bössnera z haličského mesta Brody.

Pri príležitosti nástupu cisára Leopolda na trón roku 1790 vypracovala spoločnosť Fries & Comp. pamätný spis pod názvom *Promemoria*, v ktorom vyčíslili svoj obrovský majetok, bohaté podnikateľské aktivity, zásluhy pri rozvoji priemyslu i znižovaní pasívneho obchodného salda rakúskeho štátu. Že pri tom spomínali skôr patriotizmus ako vysoké zisky, bolo pochopiteľné. Nobilitácie hlavných protagonistov spoločnosti mali byť dokladom vlastenectva a zásluh, dožadovali sa preto naďalej ochrany a milosti panovníckeho domu.

V roku 1792 vznikol ďalší rozsiahly dokument všetkých poručníkov friesovských detí. Vyplývalo z neho významné miesto vtedy už baróna Johanna Michaela Vogela von Friesenhof. Napr. z čistého zisku disponoval Friesenhof štvrtinou, do dispozičného fondu vo výške jedného milióna zlatých prispel pätinou (200 000 zlatých).³⁰

V období najväčšieho rozkvetu spoločnosti sa koncom roku 1807 Johann Michael barón von Friesenhof oddelil od bankového domu Fries & Comp. a osamostatnil sa. Dôvodom mal byť jeho vysoký vek a oslabený zdravotný stav. Ako podiel na majetku mu vyplatili 100 000 zlatých (približne 2,4 miliónov eur) v niekoľkých presne stanovených splátkach a rovnako jemu i dedičom zostalo 6 % ako úroky z uloženého majetku spoločnosti. Zo založených priemyselných podnikov a ako odškodnenie z ich očakávaných výnosov mu zaručovala zmluva ďalších 40 000 zlatých a podiel 6 % ako úrok zo ziskov.³¹ S takýmto finančným zabezpečením sa dal začať nový život.

Podobne ako Friesovci, nepochybne aj Johann Michael barón Vogel von Friesenhof zhromaždil v rámci podniku značné finančné prostriedky, a to ešte z čias, keď bankový dom prežíval svoje najlepšie obdobie. Napokon

práve vďaka aktivitám v ňom sa dočkal nobilitácie. Ešte takmer sto rokov po smrti sa v súvislosti s jeho vnučkou vojvodkyňou Natáliou von Oldenburg uvádzalo, že pochádzala z váženej viedenskej rodiny a jej dedo bol spoločníkom „svetoznámeho bankára“ Friesa.³² Johann Michael bol teda aj v historickej pamäti zárukou solídnosti a podnikateľského úspechu. Až do smrti sa venoval rozsiahlym zmenkovým obchodom.

Keď 2. septembra 1812 zomrel, začala byť pre jeho potomkov – synov Adolfa Johanna Friedericha (1798 – 1853) a Gustava Viktora (1807 – 1889) zaujímavá „základina“, či moderne povedané fond, ktorý bol uvedený do života vo Viedni 1. februára 1816. Vtedy vdova Anna Maria Vogel von Friesenhof uzavrela s poručníkom detí zmluvu o podrobnom fungovaní fondu.

Testament

Otec rodiny zriadil tento fond ešte za svojho života podľa paragrafu 16 testamentu z 9. apríla 1808, nepochybne aj na základe už spomínanej veľkorysej zmluvy s bankovým domom Fries & Comp., aby materiálne zabezpečil „primeranú existenciu“ všetkých svojich potomkov. Sám Johann Michael označoval základ fondu ako „neveľký majetok“, hoci zo spomínanej zmluvy vieme, že išlo o veľké peniaze.

Podľa testamentu 25 000 zlatých malo byť investovaných do „štátnych papierov“, hlavne do obligácií, a z úrokov tejto sumy sa mali polročne tvoriť príjmy pre dedičov. Tieto úroky sa mali zhromažďovať osobitne a po 60 rokoch sa mali rozdeliť v zmysle rakúskeho dedičného práva. Dedičmi boli deti, vnuci, pravnuci... Kmeňových 25 000 sa malo znovu na ďalších 60 rokov podobným spôsobom uložiť.

V dodatku k testamentu z 22. marca 1811 sa hovorilo o ďalšej sume vo výške 20 000 zlatých a tie mali byť uložené buď na 5 % úrok, alebo do štátnych papierov. Nakoniec sa investovali roku 1815 do deviatej štátnej pôžičky úročenej úrokom 2,5 %.³³ Z roku 1811 máme zmienku viedenskej banky potvrdzujúcu príjem 25 000 zlatých v prvých papierových peniazoch, tzv. bankocetliach (Bancozetteln), teda základ testamentu Johanna Michaela.

O osude týchto peňazí veľa nevieme. Na jednej strane sa dalo predpokla-

dať, že fond zrejme nemal dlhé trvanie. Štátne papiere postupne stratili na hodnote a dobrý zámer starého otca a zakladateľa friesenhofovského rodu pravdepodobne nepočítal s infláciou, štátnymi bankrotmi (1811 a 1816) a s radikálnymi zmenami rakúskej meny, ktorých obeťou sa stali práve takéto fondy. Všetko však mohlo byť aj úplne inak.³⁴

Hotovosť, ktorú starému Johannovi Michaelovi zabezpečila necelých päť rokov pred smrťou zmluva s firmou Fries & Comp., mohla byť pre oboch synov výborným odrazovým mostíkom do ich podnikania a kariéry. Predpokladáme, že práve uvedené dedičstvo znamenalo pre nich finančný základ a umožnilo im pomerne nákladný (hoci nie prepychový) život.

Strýko Adolf

Johann Michael mal dvoch synov. Adolf bol o 9 rokov starší ako brat Gustáv. Keď zomrel otec Johann Michael, Gustáv mal 5 rokov, keď tragicky zomrela matka Anna, mal len 9 rokov. Aj preto zohral Adolf takú dôležitú úlohu a pre brata znamenal viac ako otec. Preto mu mladší Gustáv podliehal a starší Adolf mal potrebu zasahovať do Gustávovho života.

Adolf študoval vo Viedni, Linzi a Lipsku a živil sa vcelku úspešne finančnými a obchodnopodnikateľskými aktivitami. Máme k dispozícii len listy od brata a tie nepriamo svedčili, že Adolf bol pri spoločných podnikateľských aktivitách rozhodujúci. Adolf Friesenhof s najväčšou pravdepodobnosťou začal svoju kariéru na poli komisionálneho predaja (v roku 1823 ho označovali v tlači za obchodníka) v rámci a v súčinnosti s bankovým domom Fries & Comp. Dokazuje to úzke prepojenie s friesovskou rodinou, veď ho takmer vždy nájdeme po boku členov tohto podnikateľského rodu. Už roku 1819 patrili obaja friesenhofovskí bratia medzi akcionárov Rakúskej národnej banky, čo je pozoruhodné, najmä keď si uvedomíme, že Gustáv mal vtedy len 11 rokov. Dokonca ani v prípade 21-ročného Adolfa to nebolo samozrejmé... Ak si však medzi bankovými akcionármi všimneme celú dynastiu Friesovcov, vrátane vlastnej firmy Fries & Comp., mnohé sa vysvetlí.³⁵ Boli to časy firemného podnikateľského paternalizmu, keď starostlivosť o zamestnanca, resp. o rodinu bývalého spoločníka, išla až do rodinnej sféry a vo vzťahu medzi Friesovcami a Friesenhofovcami možno hovoriť o ešte tesnejších väzbách.

Úlohou privilegovanej Rakúskej národnej banky bola stabilizácia štátnych financií po dvoch už spomínaných štátnych bankrotoch. Adolfa Friesenhofa vidíme medzi jej akcionármi ešte v rokoch 1839 – 1841.

Platilo, že bol všade, kde sa rozhodovalo o zásadných otázkach hospodárskeho vývoja habsburskej monarchie. Môžeme preto predpokladať, že mal dostatočný kapitál i predpoklady správne ho investovať a akumulovať. Adolf Friesenhof patrila nepochybne do veľkého podnikateľského sveta, mal celý rad poradcovských, správcovsých i podnikateľských funkcií, napríklad roku 1831 ho nájdeme nielen v radoch akcionárov privilegovanej prvej železničnej spoločnosti (*K. k. Privilegierte Erste Eisenbahn-Gesellschaft*), ktorá stavala prvú železničnú trať v štáte – trať medzi Českými Budějovicami a Linzom, ale dokonca medzi jej dvoma riaditeľmi.³⁶ Spoločnosť Friesenhofa pravidelne poverovala rôznymi zodpovednými úlohami.

Strýko Adolf a Dunaj

Adolfa Friesenhofa taktiež nájdeme v najvyšších orgánoch Dunajskej paroplavebnej spoločnosti (*Erste Donau-Dampfschiffsfahrtsgesellschaft*), založenej roku 1829 s cieľom splavniť tok Dunaja a všetky jeho prítoky. Dostal sa do 5-členného riadiaceho výboru a tu sa v rokoch 1829 – 1837 (v roku 1837 sa postu vzdal pre plánovanú dlhšiu neprítomnosť vo Viedni) a 1842 – 1844 pohyboval medzi politickými a podnikateľskými špičkami štátu, vrátane najvýznamnejších členov viedenského bankového sveta. Hoci tradičná aristokracia na túto plejádu barónov pozerala zvrchu a s neskrývaným opovrhnutím, v skutočnosti za ich postojmi stál hnev a závisť, lebo títo finanční žraloci a elita „druhej spoločnosti“ si v monarchii vedeli kúpiť všetko – paláce, erb, úctu, lásku žien i spoločenské funkcie.

Roku 1831 dostala dunajská spoločnosť privilégium aj na plavbu po uhorskom toku Dunaja. Nebolo to najpriaznivejšie obdobie, niektoré úseky zostávali nesplavné (napr. úsek Prešporok – Gönyű s rozsiahlymi pieskovými nánosmi a plytkou vodou), v Uhorsku vypukla cholera a finančný profit zaostal za očakávaniami. Spomínaný 5-členný výbor – ako riaditeľstvo Dunajskej paroplavebnej spoločnosti a Friesenhofa v ňom – máme doložený až do roku 1837.³⁷ To už spoločnosť disponovala piatimi loďami.

Veľký vplyv na smerovanie celej akciovej spoločnosti mal priekopník hospodárskych reforiem a zásadných zmien v dopravnej infraštruktúre gróf István Széchenyi. Od júna do októbra 1830 podnikol s niekoľkými priateľmi na malej bárke pod menom *Desdemona* pamätnú plavbu z Pešti po celom zvyšnom toku Dunaja, čím demonštroval záujem o túto rieku a o jej národohospodársky význam. Regulácia Dunaja i jeho prítokov, premostenie rieky medzi Budínom a Pešťou, splavnenie Železných vrát i problémy dunajskej delty patrili odvtedy do agendy tohto „najväčšieho Maďara“ a jeho reformných návrhov.³⁸

O nespochybniteľnom verejnom vplyve Adolfa Friesenhofa svedčil spoločný pobyt na lodi pri plavbe po Dunaji so Széchenyim v júli 1836. Spolu dokonca v Banáte (pravdepodobne v Orsove) absolvovali dlhý rozhovor, ktorý Széchenyi zachytil aj vo svojom denníku.³⁹

Maďarský reformný politik bol neustále v styku s vedúcimi predstaviteľmi Dunajskej paroplavebnej spoločnosti. Byť jedným z jej riaditeľov bola pre Friesenhofa veľmi renomovaná funkcia, veď roku 1835 dala spoločnosť postaviť prvé lodenice na stavbu parolodí v Budíne a do roku 1880 sa vyvinula na najväčšie vnútrozemské lodiarstvo na svete. Pozíciu administrátora opustil Friesenhof roku 1837, keď v najvyšších funkciách spoločnosti pôsobil od jej začiatku. Do riaditeľskej funkcie sa barón Adolf Friesenhof dostal znovu po piatich rokoch takmer jednohlasnou voľbou vo februári roku 1842, a to už spoločnosť dosahovala veľmi významné zisky a dynamické rastové parametre.⁴⁰ Vôbec neprekvapí, že grófa Mórica Friesa nachádzame v hlasovacom výbore zvolenom z najvýznamnejších akcionárov podniku.

Vo funkcii barón Friesenhof zotrval dva roky. Dňa 20. marca 1844 sa konalo valné zhromaždenie Dunajskej paroplavebnej spoločnosti a medzi akcionármi nájdeme popri spoločenskej, politickej a hospodársko-finančnej elite monarchie aj grófa Mórica Friesa a baróna Adolfa Friesenhofa. Posledný práve na tomto valnom zhromaždení z administrácie vystúpil a nenechal sa prehovoriť ani grófom Friesom.⁴¹

Táto významná funkcia nebola v Adolfovom živote len epizódou a svedčila nepriamo o jeho postavení, možnostiach a spoločenskom uznaní. Napokon aj jeho rezignáciu zachytil Széchenyi vo svojom den-

níku. Adolf Friesenhof akcionárom Dunajskej paroplavebnej spoločnosti zostal i naďalej. Mnohé známosti z tohto podnikania prešli neskôr aj na Gustáva.⁴²

Znovu strýko Adolf

Adolf popri tom vyvíjal aj ďalšie početné verejné aktivity. Najviac vieme o jeho charitatívnych a podporných činoch, čo evidovala dobová tlač a čo patrilo k bežnej agende každého šľachtica, o to viac bohatého. V marci 1838 podporil sumou 100 zlatých (asi 2 650 eur) obete rozsiahlych záplav v Uhorsku. Spolu s Móricom Friesom, zrejme boli obaja v stálom kontakte a spolupracovali, ho nájdeme medzi objednávateľmi reprezentatívnej viacsväzkovej publikácie o dalmátskom kráľovstve zo začiatku štyridsiatych rokov, ďalej *Piesne o Nibelungoch* a mnohých iných vedeckých a umeleckých prác, čím nepriamo podporovali ich vydávanie. Popri grófke Fries si aj Adolf abonoval po jednom exemplári literárny almanach, výťažok z ktorého išiel na pomoc postihnutým povodňou v Čechách roku 1845. Adolf venoval tomuto cieľu dokonca jednu olejomaľbu (Reinhold), ktorá sa potom dražila na pomoc postihnutým. Pri tejto charitatívnej akcii sa „stretla“ širšia viedenská podnikateľská a aristokratická elita.⁴³ Spolu s bratom Gustávom si predplácali, zrejme z profesijných dôvodov, správy dolnorakúskeho živnostenského spolku. Gustáv bol od roku 1842 jeho riadnym členom a nepochybne len nasledoval brata Adolfa.

Podľa adries z bratových listov a rovnako podľa zmienok v tlači vieme, že Adolfova mobilita bola obdivuhodná, ale rovnaký životný štýl a aktivity platili aj pre Gustáva. V čase, keď vlaky ešte len začínali svoju víťaznú cestu, bolo cestovanie na veľké vzdialenosti, väčšinou dostavníkmi, aj mimoriadne fyzicky náročné. Možno len dúfať, že ďalší výskum nám umožní detailne zrekonštruovať priebeh logisticky neraz veľmi sofistikovaných obchodných ciest oboch bratov od Paríža po Petrohrad a Odesu, od Apeninského polostrova po nemecké štáty a Škandináviu. Prekvapuje, čo stihli obaja bratia počas svojho života precestovať. V listoch Adolfovi sa zachovalo viacero opisov Gustávových ciest, pre ktoré bol „kultúrny turizmus“ tou najlepšou charakteristikou. S najväčšou pravdepodobnosťou sa v Odeze Adolf zoznámil s ruským básnikom Alexandrom S. Puškinom, ktorý tam bol „odsu-

nutý“ z ruskej metropoly. Ani jeden z nich nemohol tušiť, že sa raz stanú „príbuznými“.

Adolf žil väčšinu svojho domáceho času vo Viedni alebo v Ischli, kde zvykol pre svoje zdravotné problémy využívať i tamojšiu kúpeľnú liečbu. Vo Viedni vlastnil časť domu v úplnom centre mesta, ktorú od roku 1822 vymenil za dom v susednej Wipplingerstrasse 26. Pochádzal z roku 1684 a mal po prestavbe na štyroch poschodiach 39 bytových jednotiek. Predtým údajne Friesenhofovci vlastnili aj neďaleký dvojposchodový dom (Tiefe Graben 35).⁴⁴ Väčší dom predal Gustáv roku 1870. V Ischli mal Adolf navyše od roku 1848 dom so záhradkou, kde rád aj fyzickou prácou trávil zriedkavý voľný čas. Pozýval tam brata Gustáva i priateľov z podnikateľského sveta, resp. im dával dom k dispozícii počas svojej neprítomnosti.

Revolúcii 1848/9 a rozdielnym postojom oboch bratov k nej je venovaná osobitná kapitola. A tak zostáva dopovedať predčasne skončený Adolfov životný príbeh. Rakovina tráviaceho traktu sa ukázala byť nad silu vtedajšej vedy i Adolfa. Niekoľko mesiacov po svadbe Gustáva Friesenhofa s Alexandrou Gončarovou podstúpil v novembri 1852 vo Viedni vážnu operáciu. Gustáv odišiel za bratom a do Brodzian posielal manželke listy, v ktorých ju informoval o jeho zdravotnom stave.⁴⁵ Posledný známy list Gustáva Adolfovi z Brodzian z konca novembra 1852 svedčil o prekvapujúco rýchlom zlepšení a o rozmanitých možnostiach rehabilitácie. Gustáv písal bratovi už aj o obchodných veciach, o zmenkách s končiacou platnosťou, ale aj o urbárskych pomeroch v Brodzianoch a mechanizmoch vyvážovania tamojších roľníkov (odškodné bolo vyčíslené roku 1855 na vyše 12 000 zlatých, čo bolo v prepočte takmer 210 000 eur), ako aj o problémoch pálenia liehu.⁴⁶

Ešte na začiatku posledného kalendárneho roka vo svojom živote Adolf podporil novoročnú charitu a jeho stav sa zrejme očividne zlepšoval. Dňa 8. januára 1853 odcestovali obaja bratia do Magdeburgu. Nevieme, či cieľom bolo liečenie alebo iné aktivity. Pravdepodobne boli spolu, lebo vzájomnú korešpondenciu nemáme. Adolfova smrť prichádza prekvapujúco a Gustáv ju oznámil z Magdeburgu, kde sa 18. mája 1853 konal aj pohreb.⁴⁷

Jeho smrť bola pre Gustáva veľkou stratou. Už v čase choroby mu písal, že „nemusím Ti hovoriť, ako veľmi ľutujem, najmilší Adolf, že Ťa tu viac nemám“.⁴⁸ Smrť tento stav urobila doslovným a trvalým. Odteraz bol už